

RECENZE A REFERÁTY

Masarykiana v nakladatelství Macmillan. — Masarykův návrat po listopadu 1989 do přirozeného, necenzurovaného vědeckého a kulturního života dal mimo jiné ostře vyniknout proluce mezi oficiální historiografií a masarykologickým bádáním exilovým a samizdatovým. S rostoucí naléhavostí ukazuje se potřeba integrovat výsledky tohoto bádání do dnešního pohledu na Masaryka u nás, a to tím spíše, že nejde o prostý návrat a o rozšíření potřebných informací: pronikavé změny u nás a v celém světě, k nimž došlo na přelomu 80.—90. let, kladou nově i samotný problém hodnocení Masaryka. Referenční rámec tohoto hodnocení změnil se pronikavě nejen pro badatele, kteří se pohybovali v „šedé zóně“ režimu a nejen pro autory opozičních samizdatů, ale i pro autory zahraniční a exilové.

Z početných publikací tohoto typu soustředím se především na několik monografií vydaných v prestižním londýnském nakladatelství Macmillan a představujících v jistém smyslu typový ediční počín, který blíže osvětluje problémy, jež jsme v úvodu naznačili.

Především jde o rozsáhlý třísvazkový soubor studií „*T. G. Masaryk (1850—1937)*“. Vol. 1. *Thinker and Politician* (Stanley B. Winters, ed.), London 1990, 336 str; Vol. 2. *Thinker and Critic* (Robert B. Pynsent, ed.), London 1989, 204 str; Vol. 3. *Statesman and Cultural Force* (Harry Hanak, ed.), London 1990, 235 str. Pro nakladatelství Macmillan texty (v rámci edice „*Studies in Russia and East Europe*“) připravila „*School of Slavonic and East European Studies, University of London*“. Vycházela tu z příspěvků na konferenci o T. G. Masarykovi, kterou uspořádala v prosinci 1988 v Londýně. Mezi 38 autory převážují badatelé z USA, Velké Británie a Skotska, zbývající třetina působí v dalších západoevropských zemích. Mezi autory najdeme ovšem i jména českých badatelů z první i druhé exilové vlny. Konference byla příznačná tím, že oficiální pozvání, zasláné z Londýna do Prahy, nesetkalo se u dirigentů tehdejší „ideologické fronty“ s pozitivním ohlasem, přestože v té době mírně uvažovali (beztak již hluboce post festum) o možnostech věcnějšího přístupu k Masarykovi. Rigidnost a apologetičnost odcházejícího režimu ukázala se být silnější než alespoň nesmělý pokus o vědecký dialog.

Třídílný soubor studií je ovšem mnohotematický, což vyplývá nejen z množství autorů a ze zaměření konference, ale především ovšem z tematické pestrosti a členitosti Masarykova života, díla a působení. Bylo by obtížné jednotlivé svazky tematizovat, jak je ostatně patrné i z jejich poněkud promiskuitních názvů: myslitel a politik, myslitel a kritik, státník a kulturní činitel. Jistá nesevřenost a sokratičnost Masarykova myšlení, neustálé prolínání filozofických úvah s politikou, teoretických otázek s praxí vede k tomu, že tematiku filozofickou, sociálněvědní, politickou, kulturněhistorickou, obecně historickou najdeme ve všech svazcích.

O to obtížnější je pro mne referovat kvalifikovaně o všech příspěvcích. Značná

jejich část je věnována pestré tematice speciálně historické, jednotlivým problémům Masarykova místa v politických (popř. kulturních) dějinách, jako je např.: spor s Pekařem (K. Kučera, M. Hauner), působení v rakouském parlamentu (A. M. Drabek) a v české politice 1906—1914 vůbec (B. Garver), vztah ke Kramářovi (S. B. Winters), ke Kálalovi a k problematice slovenské (T. D. Marzik), k Wilsonovi a americkému pojetí nezávislosti (V. S. Mamatey, C. J. Svoboda); o britských postojích k Masarykovi pojednává Ch. Seton-Watson a H. Hanák; nechybí ovšem ani otázka legií v Rusku (G. Wightman) a Masarykova vztahu k Rusku vůbec (H. Lemberg), ani k různým „otázkám“ — k otázce německé (F. Hahn), jihoslovenské (I. G. Godina, A. Suppan), židovské (S. Belier, H. J. Kieval, M. A. Riff), ženské (Marie I. Neudorfl); do oblasti kulturních dějin patří pak studie o Masarykově poměru k dílu Dostojevského, Tolstého, Gorkého (Měšťan, Trensky, Scaular, Theen), k literatuře jeho doby (K. Brušak, P. Drews, H. Voisine-Jechová), o vztazích Janáček-Masaryk (P. Lambert), o jazyce Čapkových Hovorů s T. G. M. (D. Short).

Mnoho těchto podnětů zasloužilo by si zvláštní pozornost. V souladu se svým zaměřením bych se soustředil na problematiku filozofickou, a to ještě v jistém výběru, na otázky Masarykovy antropologické, nábožensko-etické a politické filozofie. Vybrané studie řadím ze svého pohledu do jisté „vnitřní logiky“, bez zřetele na to, do kterého ze tří svazků je editoři umístili.

Z námi vymezeného hlediska bych vybrané studie seřadil do těchto tematických okruhů: filozofická východiska Masarykova vidění světa, problém titanismu a násilí (Beld), napětí mezi univerzalizmem a partikularismem, spor s marxismem a socialismem (Lochman, Rupnik), úskalí Masarykovy filozofie českých dějin. Je přiznačné, že problém Masarykova náboženského vidění světa netvoří zvláštní tematický okruh, avšak prostupuje všemi zmíněnými okruhy, ostatně v souladu s Masarykem, pro něhož každá „otázka“ (krize moderního člověka a společnosti, otázka „česká“, „sociální“, „ruská“ atd.) je mu konec konců vždy „otázkou náboženskou“.

Benjamin B. Page („Masarykova sociální filozofie: otázka sebevraždy“) právem upozorňuje na význam „Sebevraždy“ jako reflexe krize moderní společnosti a podnětu pro hledání východisek. Další dramatický vývoj ve 20. století v rozporu s Masarykovým očekáváním vliv polovzdělanosti a nenáboženskosti (sekularizace) spíše posílil než oslabil, avšak právě proto si Masarykův „pragmatický“ eticko-náboženský projekt zachovává i dnes svou aktuálnost. Masarykovým pozitivním programem humanitní etiky se ve vztahu k Herderovi zabývá Frederick M. Barnard („Humanismus a titanismus: Masaryk a Herder“) a Roger Scruton („Masaryk. Kant a česká zkušenost“). V obou studiích je postavena otázka, po mém soudu klíčová — problém vnitřního napětí mezi Masarykovým pokusem zdůvodnit mravní autonomii, sebeurčení, plnou odpovědnost člověka a současně přiznat hranice tohoto sebeřízení, rizika titanismu, a podřídít člověka božím řádu. Jde tedy o nedořešený problém, jak podložit myšlenku vzájemného pronikání univerzálního (humanitního) a partikulárního (nacionálního), jak „smířit univerzalistickou morálku humanismu s partikularistickou politikou národní emancipace“ (I, s. 53). Podle Scrutona — odvolávajícího se v tom i na Jana Patočku — skončil tento pokus nezdarem.

Obdobným napětím trpí i Masarykův moralismus, moralismus ve vztahu k literatuře i k dějinám. Robert B. Pynsent („Masaryk a dekadence“) hodnotí tento vztah k literatuře jako „viktoriánský“, spatřuje simplifikaci a rozpor mezi Masarykovým hlediskem evropské krize a hledáním jejího počátku v husitské éře.

Na takto postavený problém organicky navazuje argumentace Evy Schmidt-Hartmannové („Nezdár realismu: některé problémy Masarykova přístupu k českým národním aspiracím“): Masarykův realismus nebyl „realistický“, selektivně a subjektivisticky ideologizoval české dějiny, izoloval je od „německé otázky“. Masaryk provedl obrát od nepolitické politiky (do r. 1914) k politické (revoluční) akci. Byl charismatickou osobností, jeho „humanitní idea“, nepřilíš určitá, orientovala se výrazně na individuální lidské bytí, nemohla se stát dostatečným základem

sociální a politické filozofie. Masaryk podcenil „význam institucionálních struktur a procedurálních pravidel v politických konfliktech“ (I, s. 145).

V souvislosti s otázkou náboženství — násilí — nenásilí nutno zde uvést alespoň zajímavou studii Jana Miliče Lochmana „Masarykův spor s marxismem“, který zasazuje tuto důležitou kapitolu Masarykova působení do širší souvislosti pozdějších dialogů marxistů s křesťany. Lochman nepřehlídí jistý porozumivý vztah Masaryka k „sociální otázce“, současně však oceňuje Masarykovu předvídatost v odhadu rizik hnutí, které se jednostranně, bez zřetele k nábožensko-etickým hodnotám, orientovalo na vnější „převrat poměrů“.

Každý z těchto podnětů, zde jen naznačených, zasluhoval by zvláštního přezkoumání. Pro nás celkový obraz přináší některá obecnější zjištění, která se v závěru pokusím shrnout. Předtím však ještě považuji za účelné připomenout další cennou publikaci nakladatelství Macmillan, a to výbor textů z Masarykova díla, připravený J. Kovtunem — „The Spirit of Thomas G. Masaryk (1850—1937): An Anthology“ (ed. George J. Kovtun, autor úvodu; René Wellek, autor předmluvy), Macmillan, Masaryk Publications Trust London 1990, 267 stran.

Publikace je určena především západnímu čtenáři, snaží se mu přiblížit Masaryka s vědomím obtížnosti jeho textů pro současného čtenáře. Lze jen ocenit, jak Kovtun splnil tento nadmíru obtížný úkol — provedl citlivý a po mém soudu reprezentativní výběr textů, seřazených dle dominujících temat v časovém sledu: Platon, Pascal, Sebevražda, Konkrétní logika, poslanecký projev z r. 1893, Česká otázka, Hus, Havlíček, Palacký, Moderní člověk a náboženství, Otázka sociální, Ideály humanitní, Rusko a Evropa, projev v Národním shromáždění z r. 1918, Nová Evropa, Světová revoluce, Hovory s T. G. M. (úryvky z kapitol o teorii poznání, metafyzice, náboženství). Podnětné (a v naší tradici ne zcela běžné) je zařazení podkapitoly o jazykovědě z Konkrétní logiky.

Kovtun zdařile propojil vybrané texty, přibližuje čtenáři styl Masarykova myšlení, vzájemné propustování životní filozofie a praxe. Nezastírá vnitřní paradoxy jeho díla, napětí mezi jeho zbožňováním, odsuzováním i nepochopením. Přes některé vážné výhrady (Masarykovi např. vytýká mylné hodnocení I. světové války) oceňuje jeho nadhled i živý odkaz pro přítomnost. Spolu s bibliografickými údaji uvádí Kovtun též cenné informace o překladech Masarykových děl a o nejnovější masarykologické literatuře vydané na Západě i v samizdatu (např. o Masarykově sborníku z r. 1980).

Poodstoupíme-li od množství dílčích temat, zahrnutých do publikací nakladatelství Macmillan a přihlédneme-li k zaměření zasvěcených úvodních studií editorů, vystoupí nám do popředí několik zajímavých rysů soudobého bádání o Masarykovi.

Značný zájem západních badatelů o toto téma je vedle ryze vědeckých motivů podněcován i tím, že Masaryk symbolizuje to „druhé“ Československo a jednu z velkých demokratických a humanistických osobností východního (tehdy ještě komunistického) bloku. V tom smyslu je Masaryk vysoce oceňován, současně však je patrné, že pro soudobého západního čtenáře není příliš srozumitelný, oslovuje ho s obtížemi a mnozí badatelé sami vnímají Masaryka především jako osobnost minulostní, v mnohém spoutanou vizemi 19. století (jak ostatně u nás též dovozuje Jan Patočka).

Nadměrný rozsah literatury o Masarykovi a dlouholetý proces střídání jeho kultů a antikultů je chápán jako negativum, jako faktor, který spíše zamlžuje a ztěžuje objektivní hodnocení. Západní badatelé — na rozdíl od domácích a ovšem od pohledu širší veřejnosti u nás — vyslovují se o Masarykovi mnohem kritičtěji, zjišťují řadu vnitřních rozporů v Masarykově myšlení i jednání, vytýkají mu přílišnou obecnost jeho ideje humanitní, nedostatek zřetele k fungování celospolečenských sociálních, ekonomických a politických mechanismů, přílišnou „ideologizaci“ literatury a zejména filozofie dějin. O tato zjištění potom opírají svůj výklad o příčinách nezdaru Masarykovy politiky, i když si uvědomují, že — v delší historické perspektivě — mnohé rysy Masarykova vidění světa zachovávají si živou platnost dodnes. Bohužel.

V každém případě jsou tyto publikace pro nás výzvou k podstatnému „zvěcnění“ přístupu k Masarykovi, k demytologizaci, ke klidnému rozboru jeho díla a působení.

Ke zdárné realizaci tohoto úkolu přispěly knihy, vydané nakladatelstvím Macmillan, měrou vrchovatou a tento počín lze jen vřele uvítat.

Lubomír Nový

Metzler Philosophen Lexikon. Dreihundert biographisch — werkgeschichtliche Porträts von Vorsokratikern bis zu den neuen Philosophen. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1989, 851 stran.

Obsáhlý svazek — odhaduji jeho rozsah na skoro 200 tiskových archů — byl připraven 127 autory hesel pod vedením Bernda Lutze se čtyřmi dalšími redakčními spolupracovníky. Ve srovnání s obdobným starším dílem Ziegenfussovým (Ziegenfuss W. und Jung. G.: Philosophenlexikon, 2 svazky 1949—1950), který vlastně zachycoval situaci před druhou světovou válkou, je jiný nejen tím, že je současný, ale je jiný i svým pojetím výběrem a způsobem prezentace jednotlivých filozofů. Zatím co Ziegenfuss se snažil být co nejuplněnější a zaznamenává co největší počet autorů, často i nevýznamných a právem zapomenutých (a rozdílnost významů mezi autory vyjadřuje délkou hesla) posuzovaný lexikon rezignuje na úplnost a omezuje se na 300 (ve skutečnosti o několik méně) filozofů a (filozofujících autorů) vřelou měrou evropských. Drahých a úplných slovníků je v zahraničí dost, poznamenává vydavatel. Zatímco Ziegenfuss a podobné slovníkové práce postupují více méně akademicky a budují hesla podle předem daného a striktně dodržovaného schématu, posuzovaný lexikon onen triadický půdorys „život — dílo — vliv“ záměrně rozbíjí. V úvodním slově říká Lutz, že se autoři snažili „data a fakta života jednotlivých filozofů uvést do smysluplného vztahu a důkladně vypracovat jejich intelektuální kontury“ a zaznamenat přitom, že „filozofická životní dráha byla v antice jiná než ve středověku nebo dokonce v moderně“. Historicky diferencovaný popis souvislostí filozofického díla, který bere v úvahu to, že „tradice, vzdělávací instituce, systém vědy, mocenské poměry vytvářely v průběhu dějin filozofie nejen typologie, nýbrž také rozbíjely normy filozofické existence“, nutí autory místo onoho schématu volit i „mimoslovníkové“, tj. „vyprávěcí“ prostředky podání. Každé heslo (či spíše portrét nebo medailon) se tu zdá být šito na míru historické osobnosti a přináší text ve většině případů svěží a čtivý. To je ostatně (opět na rozdíl od Ziegenfusse) podmíněno posláním slovníku: není určen pro odborníky, nýbrž pro toho, „kdo z nejrůznějších duchovených zájmů se chce informovat o dějinně filozofickém a historickém problémovém horizontu, o životních a dobových okolnostech, předpokladech a působení filozofické existence“. Proto tu jsou — opět proti Ziegenfussovi — omezeny na minimum údaje o sekundární literatuře (zpravidla se uvádějí dvě až tři nejnovější monografické práce), ale za to je k velké většině hesel připojena (často nekonvenční) podobizna příslušného filozofa — chybějí jen u některých antických a středověkých myslitelů, z moderních kupodivu i u M. Schlicka. Rozsah hesel se pohybuje ode dvou (tiskových) stran zhruba do šesti až osmi; větší rozsah je tu věnován jen Hegelovi (10 stran), Heideggerovi (13 stran), a Marxovi (ten se ovšem o 18 stran dělí s Engelsem).

Lexikon filozofů chce tedy poskytnout „prostředek orientace“ v dějinách evropského myšlení a přitom zprostředkovat „blízkost“, tj. „aktuálnost“ tohoto „více než dvaapůltisíce let trvajících dorozumívání o poměru Boha, člověka a světa“. Právě zde pak chtějí autoři nalézt kritérium výběru oněch tří set filozofů: měly by to být filozofické osobnosti, které v tomto „dorozumívání“ jsou „stále znovu citovány“.

O tom, zda je tento výběr legitimní, je možno mít — jako vždy v takových případech — různý názor. Lexikon klade zcela zjevně těžiště svého poslání do informací o moderním myšlení, tj. poklasickému myšlení 19. a 20. století — tomu je věnována skoro polovina všech medallionů (asi 140), zatímco antice asi 50, stře-